

درآمد

معین کند و از این زمان است که می بینیم اقتصاد شهر شکوفا می شود، بازار آن رونق می گیرد و رشت که مرکز داد و ستد ابریشم بود خریداران این کالای نفیس را از کشورهای بیگانه و شهرهای داخلی ایران به سوی خود می کشد. رشد جمعیت محله های تازه ای را به وجود آورد که افزایش مسجدها و تکیه ها را به دنبال داشت.

حدود ۳۶۰ سال پیش، زمان سلطنت شاه صفی، رشت که پایتخت گیلان بود، شهری بود بزرگ که هیچگونه بار و حصار نداشت. در شهر راسته بازارهایی ساخته شده بود. رونق بازرگانی ابریشم و حریر نفیسی که عرضه می شد خریداران بیگانه را به رقابت با هم کشانده بود اما خرابی هوای شهر و جنگل هایی که شهر را احاطه کرده بود سبب شد تا آرامنه و برخی دیگر از خریداران ابریشم که به این شهر می آمدند در فاصله یک روز راه توقف کنند و نمایندگان خود را برای خرید به شهر بفرستند.

اواخر سلطنت صفویه مصادف با هجوم افغان ها به ایران بود، حاکم گیلان به منظور حفظ امنیت شهر به روسها پیشنهاد کرد تا در ازای بیرون راندن افغان ها از گیلان، شهر را به آنها تسلیم کند. روس ها بدون هیچگونه برخوردی رشت به به تصرف خود در آوردند. رشت مدت دوازده سال در اختیار آنان قرار داشت و در طول این مدت آنها به قطع درختان جنگل های اطراف شهر پرداختند. بیشتر زمین هایی که جنگلی بود زیر کشت رفت، خانه هایی ساخته شد که بعضی نزدیک به هم و در نقاط اصلی شهر و بعضی دیگر بدون هیچگونه نظمی در جاهای دیگر پراکنده بودند. حدود ۲۰۰۰ خانه به اسلوب شهرهای خاوری در شهر بنا گردیده بود که نمای بیشتر آنها آجری بود.

رشت در زمان سلطنت فتحعلیشاه شهر پاکیزه ای بود با بازارهای وسیع که کالاهای دکانهایش ظروف سفالین و بلوری و لعابی ساخت روسیه و مصنوعات انگلیس بود. کف کوچه ها با قطعات بزرگ سنگ فرش شده بود. بروز بیماری طاعون به سال ۱۲۴۵ هـ ق (۱۲۰۸) یعنی در زمان سلطنت همین پادشاه، جمعیت آن را که به گفته بعضی از سیاحان میان ۶۰ تا ۸۰ هزار نفر بود به ۲۰ هزار نفر کاهش داد.

مردم رشت گاهگاه شاهد حریق های وحشتناکی بودند که هر بار قسمتی از شهر را به آتش می کشید در فاصله ۲۳ سال یعنی از سال ۱۱۷۰ تا ۱۱۹۳ هـ ق (۱۱۳۵ تا ۱۱۵۷ هـ ش) زمان سلطنت کریم خان زند دو بار، و در سال ۱۳۰۴ هـ ق (۱۲۴۵ هـ ق) یعنی زمان سلطنت ناصرالدین شاه یک بار و در سال های ۱۳۱۷ و ۱۳۲۱ هـ ق (۱۲۸۷ تا ۱۲۸۲ ش) یعنی زمان سلطنت مظفرالدین شاه دوبار و تا امروز چند بار دیگر حریق هایی در شهر روی داد که علت بیش تر آنها وزیدن

درباره رشت و گذشته آن، مقاله ای دیدم از استاد فرزانه و محقق آقای جعفر خمایی زاده با عنوان «رشت و نقشه سال ۱۳۳۲ سرتیپ پور». که در کتابی با عنوان «ره آورد گیل» چاپ شده و استاد در آن مقاله به بررسی گذشته شهر رشت و نقشه شهر که در سال ۱۳۳۲ تهیه شده بود پرداخته است. به علت طولانی بوده مقاله که به توضیح جزئیات نقشه مذکور، نام کوچه ها، باغ ها، اداره ها، گاراژها، کاروانسراها و ... می پردازد. از درج قسمت دوم مقاله خودداری نموده و قسمت اول آن را که پیرامون گذشته شهر رشت است. از نظر خوانندگان می گذرانیم و به جای نقشه مذکور و بعنوان حسن ختام و نقشه دیگری را که در سال ۱۳۴۶ توسط استانداری گیلان منتشر گردیده در پایان مقاله چاپ می نمایم.

نقشه سال ۱۳۳۲ و نقشه های قدیمی تر از آن، ظاهراً در واحد املاک شهرداری رشت موجود است و جای آن دارد که مجموعه ای از نقشه ها، عکس ها و اسناد و مدارک باقیمانده از گذشته شهر رشت در گنجینه (موزه) شهرداری رشت برای دیدن همگان به نمایش گذاشته شود.

سیمای شهر رشت، شهری که در آن زندگی می کنیم، همیشه بدین شکل نبوده است، چه بهتر که برای آشنا شدن با گذشته رشت چهره آن را در آینه تاریخ تماشا کنیم.

رشت در دوران پیش از تشکیل سلسله صفویه در ایران، همانند دهکده ای از همه سو باز بود. خانه هایش چنان در میان درختان پنهان شده بود که اگر کسی قدم به شهر می گذاشت گمان می کرد که گام به جنگلی نهاده است و تا به وسط شهر نمی رسید هیچ احساس نمی کرد که اینجا شهری است. که خانه هایش مجاور نارنجستان ها و باغ های مرکبات قرار داشت. میدان بزرگی داشت که دکان های زیادی در آن دیده می شد و همه چیز در این شهر بسیار ارزان بود.

به طوری که می بینیم، بافت شهر در آن زمان روستائی بود، که خانه هایش به صورتی پراکنده در میان باغ ها و مزرعه ها بنا گردیده بود. از این دوره کم کم در بافت شهر تغییراتی روی داد، عوامل اعتقادی و اقتصادی سبب ایجاد هسته های اولیه محله ها گردید. وجود زیارتگاه یا محل اقامت عارف و دانشمندی می توانست چنین نقشی را ایفا کند و وجود نام های مانند آقا سید ابوالقاسم، استاد ابوجعفر، زاهدان و پیرسا نشان می دهد که چنین عواملی در پیدایش محله ها تا چه حد با اهمیت بوده اند.

خانه ها در زمین های هموار و بلند ساخته می شد تا از آسیب باران های سیل آسا و آب گرفتگی در امان باشد. محله های پراکنده با کوچه هایی پیچ در پیچ به هم متصل می شد و با رونق اقتصادی و افزونی جمعیت بر وسعت شهر نیز افزوده گردید.

موقعیت شهر و قرار گرفتن آن بین فومن، مرکز گیلان بیه پس و لاهیجان که مرکز گیلان بیه پیش بوده به آن حالت سیاسی خاصی بخشیده بود که از نگاه تیزبین شاه عباس دور نماند و موجب شد تا این شاه شهر رشت را مرکز گیلان

نوشته بالای دیوار :

این خیابان در تاریخ سنه ۱۳۴۴ کشیده شده اول بنائی است که باتمام رسید

نخستین بنایی که در سال ۱۳۴۴ هـ.ق (۱۳۰۴ ش) در اولین خیابان رشت ساخته شد

باد گرم و بی احتیاطی ساکنان شهر بود.

شهر رشت از زمین لرزه نیز آسیب فراوان دید زمین لرزه هائی که در سال های ۱۱۲۱ هـ.ق (۱۰۸۷ ش) ۱۱۲۵ هـ.ق (۱۰۹۱ ش)، چهارم ربیع الثانی ۱۲۶۰ هـ.ق (۱۲۲۲ ش) و مهمتر از همه زمین لرزه ای که در ۳۱ خرداد ۱۳۶۹ روی داد مشکلات زیادی برای این شهر به وجود آورد. حدود سال های ۱۳۲۴ تا ۱۳۳۰ هـ.ق (۱۲۸۴ تا ۱۲۹۰ ش) یعنی زمان سلطنت محمد علیشاه بازار رشت مرکب از سه یا چهار کوچه تنگ موازی با هم بود که با کوچه های دیگری که به طور عمودی آنها را قطع می کردند مربوط می شدند. شهر رشت دارای کاروانسراهای زیادی بود که از تعدادی دکان های نزدیک به هم و انبار تشکیل می شد، بازارها خوب سنگفرش شده بود. خانه ها دارای بالکن های سرپوشیده ای بودند که روی آنها با سفال های قرمز پوشیده بود و در اسلوب ساختن خانه ها تقلیدی از خانه های بادکوبه دیده می شد.

میان بازار، میدان بزرگ و میدان کوچک و تخت داروغه قرار داشت. سپهدار در زمان حکومت اولیه خود در گیلان، که عنوان نایب السلطنه داشت، باغ سبزه میدان را در این شهر به وجود آورد. در سال ۱۳۲۷ هـ.ق (۱۲۸۷ ش) عمارت حکومتی دچار حریق شد و چون قسمت اندرون آن سالم مانده بود از فضای آن برای ساختن اداره پست و تلگراف استفاده نمودند.

در آن وقت شهر دارای هفت محله بود که رویهم ۲۲ ناحیه داشتند.

۱- استادسرا، شامل دو ناحیه صالح آباد و بیجارکن

۲- بازار شامل سه ناحیه بازار، آفخرا و جیرکوچه

۳- خمیران زاهدان شامل دو ناحیه شیخ زاهد و میان تکیه

۴- خمیران کیاب شامل سه ناحیه خمیران کیاب، آقا سید ابوالقاسم و بالا محله

۵- محله کیاب شامل چهار ناحیه کیاب، چمارسرا، کرف آباد و بیستون

۶- محله زاهدان شامل نواحی حاجی آباد، بادی الله، ساغریسازان، سوخته تکیه، صومعه بیجار، لب زرچوب و یهودی تپه. ضمناً نواحی دیگری هم مانند باغ شاه، باقرآباد، پیرسرا، جیرباغ، چله خانه، چهاربرداران، خمیران شریفیه، خواهر امام، حاج آباد، سرخ بنده، صیقلان، مسجد صفی نیز در شهر وجود داشتند. بر روی رودخانه های زرچوب و گوهر رود که هر یک از قسمتی از این شهر می گذرند پل هایی زده بودند مانند پل عراق، یا پل حاجی ملا رفیع، پل کربلائی حسن در جاده لاهیجان، پل حاجی احتشام در جاده لاهیجان بر روی رودخانه زرچوب، پل معین و پل تخته ای کوچکی که به طرف ابریشم کشی می رفت، و پل دیگری در جاده فومن بر روی رودخانه گوهر رود بنا گردیده بود. به سبب اهمیت سیاسی و اقتصادی شهر یک نفر نماینده وزارت امور خارجه به نام کارگزار، یک کنسول روس و یک معاون کنسول فرانسه و یک معاون کنسول انگلیس در این شهر به سر می بردند.

مردم رشت گاهگاه شاهد حریق های وحشتناکی بودند که هر بار قسمتی از شهر را به آتش می کشید در فاصله ۲۳ سال یعنی از سال ۱۱۷۰ تا ۱۱۹۳ هـ.ق (۱۱۳۵ تا ۱۱۵۷ هـ.ق) زمان سلطنت کریم خان زند دو بار، و در سال ۱۳۰۴ هـ.ق (۱۲۴۵ هـ.ق) یعنی زمان سلطنت ناصرالدین شاه یک بار و در سال های ۱۳۱۷ و ۱۳۲۱ هـ.ق (۱۲۸۷ تا ۱۲۸۲ ش) یعنی زمان سلطنت مظفرالدین شاه دوبار و تا امروز چند بار دیگر حریق هایی در شهر روی داد که علت بیشتر آنها وزیدن باد گرم و بی احتیاطی ساکنان شهر بود.

شهر رشت از زمین لرزه نیز آسیب فراوان دید زمین لرزه هائی که در سال های ۱۱۲۱ هـ.ق (۱۰۸۷ ش) ۱۱۲۵ هـ.ق (۱۰۹۱ ش)، چهارم ربیع الثانی ۱۲۶۰ هـ.ق (۱۲۲۲ ش) و مهمتر از همه زمین لرزه ای که در ۳۱ خرداد ۱۳۶۹ روی داد مشکلات زیادی برای این شهر به وجود آورد. حدود سال های ۱۳۲۴ تا ۱۳۳۰ هـ.ق (۱۲۸۴ تا ۱۲۹۰ ش) یعنی زمان سلطنت محمد علیشاه بازار رشت مرکب از سه یا چهار کوچه تنگ موازی با هم بود که با کوچه های دیگری که به طور عمودی آنها را قطع می کردند مربوط می شدند. شهر رشت دارای کاروانسراهای زیادی بود که از تعدادی دکان های نزدیک به هم و انبار تشکیل می شد، بازارها خوب سنگفرش شده بود. خانه ها دارای بالکن های سرپوشیده ای بودند که روی آنها با سفال های قرمز پوشیده بود و در اسلوب ساختن خانه ها تقلیدی از خانه های بادکوبه دیده می شد.

میان بازار، میدان بزرگ و میدان کوچک و تخت داروغه قرار داشت. سپهدار در زمان حکومت اولیه خود در گیلان، که عنوان نایب السلطنه داشت، باغ سبزه میدان را در این شهر به وجود آورد. در سال ۱۳۲۷ هـ.ق (۱۲۸۷ ش) عمارت حکومتی دچار حریق شد و چون قسمت اندرون آن سالم مانده بود از فضای آن برای ساختن اداره پست و تلگراف استفاده نمودند.

در آن وقت شهر دارای هفت محله بود که رویهم ۲۲ ناحیه داشتند.

۱- استادسرا، شامل دو ناحیه صالح آباد و بیجارکن

۲- بازار شامل سه ناحیه بازار، آفخرا و جیرکوچه

۳- خمیران زاهدان شامل دو ناحیه شیخ زاهد و میان تکیه

۴- خمیران کیاب شامل سه ناحیه خمیران کیاب، آقا سید ابوالقاسم و بالا محله

نیز خیابانهایی از باغ سبزه میدان به سمت پل چمارسرا، از میدان فرهنگ به سوی پل عراق ترسیم شده و کوچه های شهر نیز با دقت نشان داده شده است.

به فاصله پنج سال بعد از تهیه این نقشه، به سال ۱۳۳۲ زمان شهرداری آقای جهانگیر سرتیپ پور در رشت نقشه دیگری با مقیاس از رشت فراهم گردید. در معرفی این نقشه بهتر می داند به ارائه بخشی از اظهار نظرهای آگاهانه جناب مهندس روبرت واهانیان تبریز، مهندس آرشتیک با تجربه و پژوهشگر فاضل و دقیق شهر ما که مدتی با عنوان سرپرست واحد طرح و برنامه با شهرداری رشت همکاری داشت بپردازد: «... این نقشه به صورت اصل و «اورژینال» در واحد املاک شهرداری رشت نگهداری می شود» برای تهیه ی این نقشه به ابعاد ۴۲۰×۴۸۰ سانتی متر و به مقیاس آن را در ۲۴ شیت نقشه رسم نموده و آنگاه با کنار هم چیدن موزائیکی آنها نقشه معابر شهر را به طور کامل نشان داده اند. در ازا و پهنای بزرگترین شیت نقشه ۱۰۵×۳۰۰ سانتی متر و کوچکترین آنها ۵۲×۵۵ سانتی متر است. جنس تمامی نقشه ها از کالک پارچه ای است که مرغوب ترین کاغذ نقشه کشی می باشد که به سادگی پاره نمی شود.

گرچه به خاطر پیشرفت عکس برداری هوایی و با بکار گرفتن تکنیک بسیار پیشرفته عکس برداری ماهواره ای و کامپیوتری به صورت دیجیتال، مشکل این گونه نقشه برداری از میان برداشته شد ولی، باید گفت که در پاره ای از وقت ها این نقشه ها بسیار دقیق تر و کم خطا تر از نقشه های هوایی هستند. بعنوان مثال در نقشه شهر رشت که به سال ۱۳۴۲ به وسیله سازمان نقشه برداری کشور عکس برداری و به سال ۱۳۴۵ تبدیل به نقشه شده تعدادی از کوچه های تنگ به خاطر پیش آمدگی دامنه چوبی سقف خانه های دو طرف کوچه که در مواردی تا حد تماس به هم نزدیک می شوند. از چشم تیزبین دوربین عکس برداری هوایی پنهان مانده و در نقشه منعکس نشده اند. نقشه از نظر پلانیمتری، جز یکی دو مورد کوچک، فوق العاده دقیق و بدون نقص است ولی از نظر نیولمان Nivellement یا رقوم نقاط، نقشه کاملی نیست که شاید این نقص در اثر کم حوصلگی به وجود آمده باشد. نقص دیگر نامشخص بودن تراز مبداء رقوم های ثبت شده است که معمولاً بر اساس تراز خلیج فارس صورت می پذیرد.

پیشنهاد می شود تا از این نقشه که از لحاظ علمی در ردیف اسناد بی نظر فن نقشه برداری است، در طبقه بندی اسناد علمی به نام «نقشه رشت سرتیپ پور» یاد شود.

بررسی شهر رشت بر مبنای نقشه سال ۱۳۳۲ سرتیپ پور تنها به خاطر دقتی است که در نشان دادن آنچه که در سیمای شهر به صورت باغ، مزرعه، کوچه، محله، خیابان، مسجد، زیارتگاه، پل و رودخانه و وجود داشت و ذکر نام تا حدی نزدیک به تمام آنها بکار رفته است. پاره ای از محله هایی که از آنجا نام برده شده اهمیت تاریخی دارند و از آنها در تاریخ ها، در جریان رویدادهای سیاسی و اجتماعی این شهر یاد شده است. شناختن محل و جای درست آنها برای کسانی که در آینده به کند و کاو در رخدادهای سیاسی این شهر می پردازند خالی از فایده نخواهد بود.

* برگرفته از کتاب ره آورد گیل
تالیف استاد جعفر خمایی زاده

۵- محله کیاب شامل چهار ناحیه کیاب، چمارسرا، کرف آباد و بیستون
۶- محله زاهدان شامل نواحی حاجی آباد، بادی الله، ساغریسازان، سوخته تکیه، صومعه بیجار، لب زرچوب و یهودی تپه. ضمناً نواحی دیگری هم مانند باغ شاه، باقرآباد، پیرسرا، جیرباغ، چله خانه، چهاربرداران، خمیران شریفیه، خواهر امام، حاج آباد، سرخ بنده، صیقلان، مسجد صفی نیز در شهر وجود داشتند.

بر روی رودخانه های زرچوب و گوهر رود که هر یک از قسمتی از این شهر می گذرند پل هایی زده بودند مانند پل عراق، یا پل حاجی ملا رفیع، پل کربلائی حسن در جاده لاهیجان، پل حاجی احتشام در جاده لاهیجان بر روی رودخانه زرچوب، پل معین و پل تخته ای کوچکی که به طرف ابریشم کشی می رفت، و پل دیگری در جاده فومن بر روی رودخانه گوهر رود بنا گردیده بود. به سبب اهمیت سیاسی و اقتصادی شهر یک نفر نماینده وزارت امور خارجه به نام کارگزار، یک کنسول روس و یک معاون کنسول فرانسه و یک معاون کنسول انگلیس در این شهر به سر می بردند.

در حالی که بخشی از زمین اطراف شهر زیر کشت بود و بخشی به صورت فضای سبز بود باز می بینیم که در قسمت های داخل و بیرون شهر نیز زمین های مشجری با نام باغ متعلق به اشخاص مختلف وجود داشت، باغهایی که می توان به صورت زیر از آنها نام برد:

- ۱- در سمت چپ خیابان سعدی، باغ گوهری، باغ الله وردی، باغ عباس خان، چهار باغ (پشت تکیه مستوفی).
- ۲- در سمت راست زاندارمیری، راه شالکو از شمال تا خیابان لاهیجان، باغ قریشی، باغ ابریشمی، باغ تحویلدار، باغ داود زاده، باغ حافظی.
- ۳- در جنوب جاده لاهیجان، باغ آوادیس، باغ سمیعی، باغ زربافی، زمین های باغ شده، باغ کوچصفهانی.
- ۴- طرف راست خیابانی که از فرهنگ تا پل عراق کشیده شده باغ حاتم، باغ ابتهاج، باغ تهرانیچی، باغ پیشوا.
- ۵- طرف چپ خیابان امام خمینی (پهلوی قدیم) باغ مقدم، باغ داود زاده، باغ میکائیل، باغ متقالجی، (در جنوب گوهر رود؛ مقابل اداره نوغان) باغ مشیرالرایا، (کنار پل نامجو)، باغ ابریشمی روبروی در چنوبی برق رشت، باغ محتشم و جز اینها.

در اواخر دوران قاجار صاحبان مشاغل عبارت بودند از:
بقال، زرگر، سماک، چموشدوز، قناد، مسگر، خراز، حلوی، ساغری دوز، علاقه بند، کلاه دوز، صیقل کار، طباح، گلدوز، بزاز، پینه دوز، کفاش زنانه دوز یا گرجی دوز، چلنگر، حلاج، پالاندوز، سراج، نعلچگر، ارسی دوز، کوزه فروش، کاردرگر، دواتگر، نعلبند، عرفچین دوز، رنگرز، قصاب، شعرباغ یا ابریشم باف، تنباکو فروش، داس ساز.

نقشه های رشت

در نقشه ای که به سال ۱۳۱۲ از رشت تهیه گردیده، رشت در محدوده ای به درازای بیش از ۴ کیلومتر و به پهنای بیش از $۲/۵$ کیلومتر نشان داده شده است که مساحت تقریبی آن حدود $۱۳/۵$ کیلومتر مربع بوده است.
تاریخ بنای ساختمانی (کنار ساختمانی آذربانی و در سمت دیگر کوچه) که بر دیواری آجری آن نقش شده این تاریخ را ۱۳۴۴ هجری قمری (۱۳۰۴ شمسی) نشان می دهد این بنا که نوشته دیوارش آن را اولین عمارت در آن خیابان معرفی می کند بعد از احداث خیابان که در خلال سالهای ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۵ ساخته شده بنا گردیده است. خیابان معرفی می کند بعد از احداث خیابان که در خلال سالهای ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۵ ساخته شده بنا گردیده است.
نقشه دیگری از رشت در دست است که به سال ۱۳۲۷ وسیله سروان توپخانه نصرالله وزیری تهیه گردید. در این نقشه چهار خیابان اصلی شهر از میدان شهرداری به طرف میدان فرهنگ، پل زرچوب، پل بوسار و باغ